

Régiók távolról és közelről

**ELTE Regionális Földrajzi Tanszék –
MTA–ELTE Regionális Tudományi
Kutatócsoport, 2005
Regionális Tudományi Tanulmányok 12.**
Szerkesztette: Nemes Nagy József

A kötet 6 tanulmányból áll. A szerzők vizsgálati elemzéseik végén összefoglalják a tanulmányok tartalmát, és az azokból leszűrhető gyakorlati következtetéseket. Jelen könyvismertető készítője mégis szükségesnek vél jelezni olyan általános tanulságokat is, amelyek országos és területpolitikai dimenzióban levonhatók. Van ugyanis e tanulmányoknak olyan mondanivalója, amely különös aktualitással bír napjainkban, s eligazítást adhat a területpolitika egyes ma megoldható dilemmáinak megoldásához.

Napjaink egyik vitatott területpolitikai dilemmája például a régiók és a kistérségek jelenlegi lehatárolása. Nyilvánvaló érdekütközések állnak a viták mögött, különös tekintettel a megyei területbeosztás megrögzült gyakorlatára, illetve az egyes települések önállósági törekvéseire. A szóban forgó kötet egyik általánosítható következtetése – tudományos igényű vizsgálatok bázisán – az, hogy a régió (mint az Európai Unió nálunk fejlettebb országaiban bevezetett területi egység) más-más lehatárolást igényelne aszerint, hogy mely tudományterület vállalkozik a régiófogalom értelmezésére. Eltérő lehatárolást eredményez ugyanis a földrajzi, történeti, térelméleti-filozófiai, természettudományi, politológiai, igazgatástudományi (jogi) vagy szociológiai-antropológiai megközelítés. A regionális tudomány törekszik az eltérő tudományterületi megközelítések szintetikus alkalmazására, a tér-idő kontinuum azonban korlátokat szab és változásokat indukál a régiólehatárolás legjobbnak vélt gyakorlatát tekintve. Ahogy a régió fogalma is változik az időben az absztrakció és a hétköznapi gyakorlat változó követelményeinek megfelelően, úgy változik a pragmatikus szempontból leghasznosabb lehatárolás is. Ugyanakkor a statisztikai adatgyűjtés követelménye és az irányítás szükségessége – kompromisszumok árán is – bizonyos állandóságot követel. Hasonló dilemmaként jelentkezik a régióal jelentősen kisebb területi dimenzió, a kistérség lehatárolásának problematikája is. A dinamikus szemlélet ezért elengedhetetlen a felmerülő területi problémák feloldásához.

A másik, megfontolást igénylő következtetés a területi egyenlőtlenségek, illetve a kezelésüket célzó fejlesztéspolitikai megfontolások mindmáig megoldatlan kérdésköre, más szóval a „lefelé nivelláló” fejlesztéspolitikai gyakorlat elkerülése. A második Nemzeti fejlesztési terv készítésének folyamatában napjainkra sajnálatos módon elhalványult a „dinamikus településrendszer” korábban hangsúlyos fejezete, a területi fejlődés/fejlesztés cél-, eszköz- és intézkedésrendszerének számbavétele, a 2007–2013 közötti időszakra vonatkozó megtervezése.

Mindezek előrebocsátása után rátérek a kötet ismertetésére.

Szabó Pál munkája a „Régió: meghatározott területi egység”. A szerző a régiófogalom értelmezésével kezdi tanulmányát, a szakirodalomra alapozva, a különböző fogalom meghatározások azonos és eltérő vonásainak elemzésével. Két nagy csoportba sorolja a meghatározásokat, aszerint, hogy elméleti vagy gyakorlati célú a megközelítés. Néhány meghatározás ezek keveréke vagy az egyes országok politikai, közigazgatási, térpolitikai rendszerének függvénye, de az országokon belül sem homogén a fogalomértelmezés. Magyarországon az Országos Területfejlesztési Hivatal álláspontja számít hivatalosnak, mely szerint „a régió több megye vagy a főváros területére kiterjedő, az érintett megyék közigazgatási határaival határolt, egybefüggő tervezési, illetve statisztikai területi egység”. A területfejlesztési és -rendezési törvény megkülönbözteti a fejlesztési és a tervezési-statisztikai régiót. Az Országos területfejlesztési koncepció az ország 19 megyéjét és Budapestet hét területi-statisztikai régióba sorolja (a 35/1998. (III.20) országgyűlési határozat 5.2 pontja szerint).

A régió értelmezése uniós szinten is viszonylag bizonytalan, illetve nem épül konszenzusra. Így jelentős erőfeszítésbe került, míg sikerült a különböző regionális elemzések alapjául szolgáló, az Európai Unió hivatalos regionális beosztását, a NUTS-osztályozást megalkotni és elfogadtatni. Uniós álláspont, hogy a régió nem más, mint államon belüli hatalmi szerkezet, ezen belül a közigazgatás formálása nemzeti belügy. A különböző EU-s dokumentumokban az a közös, hogy a regionális szint az országos szint és a települési önkormányzatok szintje között helyezkedik el, és választott önkormányzati testülettel rendelkezik.

A szerző, aki a hazai viszonyokat elsősorban elméleti oldalról vizsgálja, felteszi a kérdést, vajon szabad-e a régió fogalmát egy, esetleg néhány tényezőre alapozni, vagy csak a homogenitás komplexebb megjelenése esetében beszéljünk régióról. Hazai elemzőink ez irányú kutatási eredményei is széles skálán mozognak. Durva egyszerűsítéssel ezen belül két főbb irány különböztethető meg. Nemes Nagy József és kutatótársai azt az álláspontot vallják, hogy a legnagyobb „régiotermelők” a gazdaság, valamint az ágazati körzetek és egyes relatíve homogén társadalmi részterületek sajátos térszerveződési egységei (ipari körzetek, mezőgazdasági körzetek stb.) A funkcionális megközelítés a társadalmi térbeli homogenitást is maga után vonja. E szemlélet lényeges eleme, hogy egyesíteni próbálja az eddig tárgyalt régiót a későbbiekben megvalósítandó közigazgatási régióval, ezzel mintegy ötvözve a tudomány és a gyakorlat oldalát. A posztmodern irányzat szerint a régió csak egy diszkurzív termék. Ellentétes állásponton van Magyarországot illetően Tóth József: szerinte ugyanis vannak természetes régióink, a mi dolgunk csupán a felismerésük.

Bármely irányból is közelítünk, a közigazgatás és a területfejlesztés nem állhat meg az elméleti boncolgatásnál, a gyakorlat konkrét régióhatárokkal bír és így meghatározott alakot öltő, nevesített régiókat igényel. Ez együtt kell járjon valamilyen formájú intézményesüléssel is. A térbeli társadalmi-gazdasági jelenségekből következik, hogy nem lehetséges minden igényt kielégítő térfelosztást készíteni, a tér állandó változásban van. Nem biztos még, hogy a jelenlegi régióhatárok – bár országgyűlési határozat rögzíti őket – intézményesítésükhöz a megfelelő társadalmi támogatást is meg tudják szerezni.

Győri Róbert tanulmánya „A történeti régió”. A táj, a régió fogalmának átalakulását az 1950-es évek tudományelméleti vitái vezették be. Ekkor erősödött meg annak igénye, hogy a földrajz – követve a társadalomtudományokban lezajlott változásokat – szakítson hagyományos megközelítési módjával, törekedjék általános törvények, modellek megalkotására. A vizsgálatok súlypontja a régiók, tájak bemutatásáról a struktúrák kutatására helyeződött át. (Ilyenek például a városhierarchia- és térszerkezet-vizsgálatok. Ez utóbbival kapcsolatban a szerző idézi Szabó Pál meghatározását, mely szerint a térszerkezet „a térelemekből és a köztük lévő térkapcsolatokból felépülő, működő, valós rendszer (...), a térszer-

kezeti vizsgálatokban a térszerkezetet felépítő térelemek és a köztük kialakuló térkapcsolatok, a köztük húzóódpályák azonosítására és jellemzőik számszerűsítésére tesznek kísérletet.”)

A regionális földrajz ma használatos alapfogalmi elsősorban a térszerkezet fogalmára épülnek. A szerző áttekinti ezeket (formális körzetek, komplex gazdasági körzetek, a táj természetföldrajzi kategóriája, a néprajzi kategóriákkal jellemezhető területi keretek stb.), így jut el a „történeti táj” fogalmáig, amellyel részletesebben foglalkozik a tanulmányban.

Elemzései szerint a történeti táj, történeti régió fogalomban lévő fogalmainak jó része az emberföldrajz által kidolgozott és az évtizedek során új elemekkel gazdagított régiófogalom eseti – szűkebb-tágabb – értelmezése. Hajdú Zoltánra is hivatkozva a szerző azt állítja, hogy a történeti régió a ma használatos régió, körzet, táj fogalmakkal leírható egység, az egyes vizsgálatok döntik el, melyik elemre, a régiófogalom milyen értelmezésére helyezik a hangsúlyt. A szerző nem törekszik arra, hogy a történeti régió meglévő fogalmi mellé egy újabbat dolgozzon ki. Álláspontja szerint egy bizonyos régió léte csak meghatározott időtartamra igazolható. A térfolyamatok döntő jellegű megváltozása területi újjárendeződést eredményez, a régiók határainak megváltozásához, esetleg teljesen új régiók kialakulásához vezet.

Mattányi Zsolt írása a „Kistáj – kistérség?” címet kapta. Hosszú idő óta folyik a vita a földrajz mint önálló diszciplína jövőjéről. Ezekben a vitákban a táj az egyik legvitatottabb kutatási terület. A szerző a tájmeghatározás természeti és társadalmi tényezőinek szerepével, valamint a tájak lehatárolásának problémájával foglalkozik. Véleménye szerint a táj akkor alkalmazható térkategóriaként, ha térben elhatárolható a környezetétől. A tisztán természetföldrajzi tényezők figyelembevételével lehatárolt tájak nem felelnek meg a fenti követelménynek. A társadalmi tényezők is megjelennek a vizsgált területek lehatárolásában. A természeti tényezők közül a *felszínborítás*, a társadalmi tényezők közül a *területhasználat* tűnik a legalkalmasabb lehatároló tényezőnek.

A szerző egy mintaterület példáján mutatja be az ésszerű lehatárolást biztosító tényezők használatát, illetve az ezekkel kimutatható lehatárolást. A kiválasztott terület két kistájból áll: az Alsó-Ipoly-völgyből és a Börzsönyi-peremhegységéből. A vizsgálat során a tényezőket jellemző számok jelentősen különböztek egymástól. Az is megfi-

gyelhető volt, hogy a két kistáj korántsem homogén, vagyis a geomorfológiai alapú felosztás ez esetben nem esik egybe a területhasználat alapján elkülöníthető területegységekkel. Ebből az a következtetés is levonható, hogy a statisztikai kistérségek kijelölésekor természetföldrajzi szempontokat nem, vagy csak áttételesen vettek figyelembe.

A példának kiválasztott mintaterület a forgalomban lévő definíciók szerint nem minősül tájnak. A ma még egyveretű területek tájképét más tényezők (adminisztratív határok, országhatár, nemzeti park) felülírhatják, így a vizsgált táj képe a jövőben eltérően alakulhat. A szerző hangsúlyozza azonban, hogy a lehatárolás alkalmazott módja nehezen általánosítható, és csak részben oldja meg a társadalmi és természeti jelenségek együttkezelésének problémáját.

Kiss János Péter – Lőcsei Hajnalka dolgozatának címe: „Kistérségtípusok a Tisza mentén”. Az Alföld – mint nagytérség – fejlettségéről és jövőbeli fejlődési esélyeiről a Regionális Tudományi Tanulmányok 9. kötete közöl átfogó értékelést, jelen tanulmány néhány Tisza menti kistérség bemutatására vállalkozik. A kiválasztott kistérségek jól mutatják a végbement társadalmi-területi folyamatok hatásainak történelmi meghatározottságát, az új makroregionális térszerkezeten belüli differenciált fejlődést. A fejlődést befolyásoló legfontosabb tényezők: a gazdaság ágazati szerkezetének változásai, a településméret és -összetétel, a demográfiai, az etnikai, a vallási viszonyok, valamint az iskolázottság. A tanulmány alapját képező vizsgálat a kistérségeken belüli differenciáltság elemzésére is kiterjed. A kis, lokális egységek önálló bemutatása módszertani jelentőséggel bír. A szerzők törekedtek a jelenségek minél szélesebb körére kiterjedő mutatóválasztásra és az adatokban megnyilvánuló jelenségek közötti logikai összefüggések bemutatására. Az egyes kistérségek elemzését 42 jellemző számszerű bemutatását célzó táblázat egészíti ki. A vizsgálati eredményeket az ország 168 kistérségének átlagához viszonyították. A KSH-adatokon túlmenően felhasználták az APEH, a TÁKISZ, a Foglalkoztatási Hivatal adatait. A vizsgált kistérségek: *a Fehérgyarmati, a Vásárosnaményi, a Mezőcsáti, a Balmazújvárosi, a Szolnoki, a Törökszentmiklósi, a Szentesi, a Kisteleki kistérség.*

A tanulmányban közölt legfontosabb következtetések:

- A kistérségek fejlettségének méréséhez igen jól használható mérőszám a bevallott adóköteles személyi jövedelmek fajlagos mutatója.
- Az alföldi régióra jellemző a mély depresszió, a vizsgált települések pozíciója azonban kisebb-nagyobb különbségeket mutat. Egyik település sem érte el az 1988-as átlagos jövedelmi szintet. (Ez részben az adatok tartalmát illető változásoknak is betudható.)
- Módszertani tanulsággal szolgál, hogy a jövedelmi viszonyokat illetően a vidéki átlag és a 168 kistérség átlaga eltér egymástól, így helyes viszonyítást csak úgy végezhetünk, ha mindkét mutatót alkalmazzuk.
- A jövedelmi viszonyok változásait tekintve a „jövedelmi olló” a településhierarchiát követi. Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy a vizsgált kistérségek között nincsenek olyanok, amelyek korábban nagyobb, illetve pozitív fejlődési dinamikát mutattak, ma azonban már ismét visszaestek.
- A hazai területi egységek egymáshoz hasonló fejlettségi szintű „konvergencia-klubokba” tömörülnek. Ez a trend a Tisza mentén különösen a legrosszabb helyzetű kistérségek csoportjában nyilvánvaló.
- A jövedelmi viszonyokat tükröző különböző szintekkel analóg képet mutat a munkanélküliségi ráta.
- A jövedelmi különbségek nemcsak a munkanélküliséggel, hanem az egy munkahelyre számított jövedelmezőséggel is összefüggenek.
- Törésvonal figyelhető meg a Szolnoki kistérségnél: a Balassagyarmat–Békéscsaba vonaltól a Tisza északi irányában haladva a súlyosan depressziós kistérségek, míg attól délre a vidéki átlaghoz hasonló mutatókkal rendelkező kistérségek helyezkednek el.
- Az átlagosnál jóval megosztottabbak a térségközpontok, melyek azonban – függetlenül méretüktől és súlyuktól – nem képesek lényegesen javítani a kistérség egészének pozícióján.

Kistérségi dimenzióban a fejlettséget leginkább befolyásoló tényezők: a centrum mérete, funkcionális gazdagsága, a térség fekvése az ÉK–DNY koordináták szerint, a „szocialista iparosítás” öröksége és a roma lakosság aránya. A fel-

zárkózás lehetősége nemcsak pénz kérdése, hanem „társadalmi modernizáció” kérdése is.

Szabó Szabolcs fejezetének címe: „Dinamika nélküli tengelyek – a Tápió mente”. A tanulmány a Tápió mente társadalmi és gazdasági helyzetének vizsgálatáról ad számot, különös tekintettel a Budapesten és környékén tapasztalható szuburbanizációs folyamatra. A térség a fővároshoz közel, a közép-magyarországi régió keleti részén fekszik, mégis szerteágazó társadalmi-gazdasági problémákkal jellemezhető.

A Tápió mente a budapesti agglomeráció peremén helyezkedik el. Több szempontból is jelentős mértékben függ a fővárostól. A helyi gazdaság nem kínál elegendő és megfelelő munkahelyet, így a munkaerő nagy része Budapestre ingázik (kedvezőtlen közúti közlekedési feltételek mel-

lett). A munkahelyek bizonytalansága folytán a munkanélküliség veszélye fokozottan jelentkezik.

Farmos a térség tipikus települése, ahol szintén kevés munkavállaló talál helyben munkát. A közelebbi központi funkcióval rendelkező településekkel való kapcsolattartásban (Budapesttel ellentétben) a közúti közlekedés nagy szerepet kap. Mind a vasúti, mind a közúti közlekedés sok kívánnivalót hagy maga után. Mindez a jövőben még számos problémát okozhat, hiszen a helyi lakosság ellátásában a vasúton is elérhető Budapesten, Nagykátán és Tápiószelén kívül Cegléd és Jászberény is fontos szerepet játszik.

Ismertette: *Hörcher Ferencné*

Agglomerációs előnyök és telephelyválasztás – a külföldi működő tőke Magyarországon

Economics of Transition,
13. évfolyam 4. szám, 2005
605–628. oldal

Szerző: *Fabienne Boudier-Bensebaa*

Az Economics of Transition című tudományos folyóirat az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) megbízásából jelenik meg az 1990-es évek eleje óta. Magas színvonalon megírt cikkeket közöl a strukturális átalakulás, az intézményfejlesztés és a növekedés közgazdaságtanáról. Az angol nyelven megjelenő lap foglalkozik többek között a közép- és kelet-európai országok, a FÁK, Kína és Vietnám gazdasági átmenetével, továbbá az indiai és latin-amerikai reformokkal és intézményi változásokkal. A francia szerző, Fabienne Boudier-Bensebaa a párizsi XII. számú egyetem (a Val de Marne) oktatója, aki több éve foglalkozik a Magyarországra irányuló külföldi működőtőke-befektetésekkel, adatkérésével már többször megkereste a KSH-t is. Vizsgálatát megvegyei, illetve regionális szinten végezte, kutatómunkájának eddigi eredményeit ismerhetjük meg cikkéből, amelyben 2000-rel záruló adatokat használ. Kutatásainak további elmélyítésén dolgozik, ezért 2005-ben és 2006 elején – újbóli megkeresésére – frissebb adatokat szolgáltatott számára a KSH, illetve 2006. februárban sor került egy személyes megbeszélésre is a szerző és

a KSH munkatársai között, melynek témája az volt, hogy adatigényéből mely területeken milyen adatok álltak rendelkezésre, illetve, hogy mi volt az átadott adatok módszertani háttere. A friss adatok és információk alapján a szerző újabb tanulmányok megjelentetését tervezi.

A cikk első részében teszi fel a kérdést Fabienne Boudier-Bensebaa, hogy melyek azok a tényezők, amelyek meghatározzák a multinacionális vállalatok telephelyválasztását Magyarországon, mi alapján választanak az egyes megyék között. A hagyományos kereskedelmi elmélet szerint a cégek a kedvezőbb adottságú térségekben koncentrálnak. A cégek egymáshoz való közelsége olyan további előnyöket nyújt, mint a szakosodott beszállítókkal való kapcsolat, a szakképzett munkaerő közös piaca és a technológiai egymásra hatás. Nemzetközi szinten már sok tanulmány született a telephelyválasztás folyamatával kapcsolatban, de a külföldi tőke országon belüli megoszlását ritkán vizsgálták, csupán Portugália, az Egyesült Királyság vagy Franciaország említhető példaként. Boudier-Bensebaa ismeretei szerint önállóan a kelet-közép-európai országok egyikéről sem készült olyan tanulmány, amely a külföldi tőke telephelyválasztásának okait, különösen az agglomerációs hatásokat vizsgálta volna. Megemlíti ennek lehetséges okait, így az adatgyűjtés problémáit, az átalakuló gazdasá-